

Розділ II.

Екологічне, природоохоронне та господарсько-трудове виховання учнів гірських шкіл – запорука збереження і сталого розвитку Карпат та Аппалач

Віктор Москалець,

доктор психологічних наук, професор,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Viktor Moskalets,

Doctor of Psychology, Professor,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)

**УДК 159.923(0,75)
ББК88.37я73**

ЕКОНОМІЧНО-УТИЛІТАРНІ ТА ДУХОВНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ГОРЯН

ECONOMIC-UTILITARIAN AND SPIRITUAL-EXISTENTIAL BASES OF FOSTERING ENVIRONMENTAL AWARENESS IN MOUNTAIN DWELLERS

У статті висвітлено психологію економічно-утилітарної мотивації турботи горян про збереження природи як базисного ресурсу їхньої рекреаційно-релаксаційної діяльності – основного засобу забезпечення соціально-економічного процвітання гірських регіонів. Така мотивація є психологічним базисом формування духовно-екзистенційних основ екологічної культури мешканців гір та всіх природно-кліматичних ареалів з рекреаційним, релаксаційним, оздоровчим потенціалом.

Ключові слова: екологічне виховання, економічно-утилітарна мотивація екологічної культури, духовно-екзистенційна мотивація екологічної культури, рекреаційно-релаксаційна діяльність.

The article highlights the psychology of economic-utilitarian motivation in mountain dwellers to care for nature as a basic resource in their recreation and relaxation activities – the main means of promoting the social and economic growth of mountain areas. Such motivation provides a psychological foundation for the spiritual-existential bases of ecological culture in mountain areas as well as in all natural climatic regions having recreation, relaxation, and health care potentials.

Key words: fostering environmental awareness, economic-utilitarian motivation for ecological culture, spiritual-existential motivation for ecological culture, recreation and relaxation activities.

В статье освещена психология экономически-утилитарной мотивации заботы горцев о сохранении природы как базисного ресурса их рекреационно-релаксационной деятельности – основного средства обеспечения социально-экономического процветания горных регионов. Такая мотивация является психологическим базисом формирования духовно-экзистенциальных основ экологической культуры жителей гор и всех природно-климатических ареалов с рекреационным, релаксационным, оздоровительным потенциалом.

Ключевые слова: экологическое воспитание, экономически-утилитарная мотивация экологической культуры, духовно-экзистенциальная мотивация экологической культуры, рекреационно-релаксационная деятельность.

Постановка проблеми: Актуальність теми статті зумовлюється, по-перше, глобальною (планетарного масштабу) екологічною кризою з виразною тенденцією переростання в глобальну екологічну катастрофу, яка реально загрожує омніцидом (загибеллю життя на Землі). Це – найактуальніша на сьогоднішній день проблема безпеки людства в сенсі виживання, убезпечення від наявних і прогнозованих згубних для здоров'я і життя людей руйнацій природи.

Проблема екологічної безпеки особливо гостро стоїть в Україні, *вся територія* якої оголошена зоною суцільного екологічного лиха, і не лише тому, що на нашій землі сталась найбільша за всю історію людства техногенна екологічна катастрофа – аварія на Чорнобильській АЕС. Щорічно Україна випускає в атмосферу понад 20 млн. тонн руйнівних щодо здоров'я людей та довкілля відходів – приблизно по 40 кг (!) на кожного громадянина. У водойми викидається понад 5 млн. тонн солей, а всілякого іншого шкідливого непотрібу – значно більше. Сміття практично не утилізується, а відтак отруєє ґрунти, води, повітря. Сміттєзвалища займають 4% (!) території нашої держави. Численні, негерметизовані належним чином могильники токсичних речовин розкидані

по всій Україні. Карпатські праліси та інші ліси й діброви варварським чином вирубуються, і не робиться жодних ефективних спроб щодо їх відновлення і т. ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження зарубіжних та вітчизняних учених екологічно-психологічної та соціально-екологічної проблематики показали, що основним, базисним фактором екологічних руйнацій, лиха, кризи є споживацько-корисливе, утилітарне, меркантильне ставлення людей до природи. За такого ставлення суб'єкт убачає у природі насамперед ресурси для матеріального збагачення, для задоволення своїх потреб матеріально-побутового характеру тощо (Б.А.Базима, В.Л.Деркач, С.Д.Дерябо, Дж.Гібсон, А.А.Калмиков, С.Б.Кримський, В.Г.Крисаченко, А.М.Льовочкіна, О.В.Рудоміно-Дусятська, О.І.Салтовський, В.І.Скребець, А.В.Толстоухов, М.І.Хилько, М.Черноушек, Ю.М.Швалб, С.І.Яковенко, В.А.Ясвін та ін.).

Споживацько-корисливе ставлення до природи має глибокі філософсько-світоглядні коріння в європейській культурі та ментальності [1, с. 85-87]. На сьогоднішній день воно є органічним складником тотальної кризи духовності й моральності, яка, згідно з висновками західних дослідників, виразно виявляється у: домінуванні егоїзму, меркантилізму в ціннісних орієнтаціях, спрямованості індивідів та груп, у планетарній епідемії всепоглинаючого прагнення швидкої і легкої наживи, матеріальної вигоди, аморальності, легковажності, бездумності, безвідповідальності, за якої суб'єкт навіть не замислюється про можливі близькі та віддалені негативні наслідки своїх дій, учинків, поведінку, діяльність щодо природи, культури, соціуму.

Основним і найбільш нищівним проявом хижацько-експлуаторського ставлення до природи є створення та застосування виробничих технологій, економічна ефективність яких значною мірою забезпечується мізерністю природозахисних та ресурсозберігаючих витрат. Цьому сприяє корупція в екологічній (природозахисній) сфері – суб'єктів, на яких покладено обов'язки охорони довкілля, підкупають ті, котрі його нищать з корисливою метою. Навіть екологічно освічений і культурний виробник-бізнесмен, який переймається екзистенційно-екологічними проблемами і щиро бажає гармонії людини і природи, мусить зважувати, яких витрат вимагатиме екологізація процесу виробництва, що йому належить, як вона позначиться на собівартості, а відтак ціну продукції, чи куплять її в нього за такою ціною тощо. Такі розрахунки практично завжди призводять до використання усіх можливостей щодо скорочення витрат на екологізацію.

В Україні все це виявляється особливо деструктивно, цинічно, потворно. В нашій державі екологічна політика неефективна, нікчемна, порівняно з країнами ЄЕС та США. Екологічна освіта, просвіта, пропаганда, виховання не мають під собою добротної науково-методологічної бази, нерозвинені, несистематизовані, фрагментарно-хаотичні, поверхневі, нерідко – сміховинно-примітивні.

Низький рівень життя більшості населення України, відсутність належного вибору праці, якою можна чесно, некримінальними засобами заробити достатньо для забезпечення гідного життя своєї сім'ї, спонукає людей не гребувати будь-якою можливістю здобути «хліб щоденний» і відволікає від глобальних екзистенційних проблем, зокрема й екологічних. Стурбованість небезпекою відсутності засобів існування відсуває на задній план безпеки, що створюються руйнуванням природи. Екологічно шкідливі підприємства «годують» - дають можливість заробляти, притім нерідко цілком пристойно, значній частині населення тих місцевостей, у яких вони функціонують. Відтак воно (населення) не лише не добивається їх закриття або ефективної екологізації, що вимагає значних витрат, реально загрожуючи відчутно «вдарити по кишені» господарів зі всіма негативними наслідками для нього, що випливають з цього, а навпаки, всіляко підтримує ці підприємства, їх розширення, будівництво нових потужностей.

Усе це зумовлює пріоритетну актуальність проблеми радикального підвищення екологічної культури українців, насамперед ефективності екологічної політики держави.

По-друге, актуальною залишається проблема зайнятості, належного соціально-економічного забезпечення мешканців гірських районів.

Важлива особливість другої проблеми полягає у перспективі ефективного розв'язання її засобами і шляхом вирішення першої.

Виклад основного матеріалу. Істотним психологічним фактором екологічних руйнацій є феномен «слабкості екологічного стимулу», який виявили американські дослідники Зімбардо і Ляйппе в результаті ґрунтового наукового вивчення характерної поведінки людей за критичних, кризових екологічних умов та в періоди поліпшення умов, за яких створюється видимість екологічного благополуччя. Вони вивели закономірність: люди схильні перейматися екологічними загрозами та активно, дієво реагувати на них тільки тоді, коли ці загрози очевидні, виразно відчутні, постійно нагадують про себе, дошкулюють турбують, завдаючи серйозних прикростей. А поки цього ще немає, більшість людей некультурно, з «непробивною» тупістю, примітивно-егоїстичною обмеженістю засмічують довкілля, не економлять воду, енергію, тощо. Навіть чимало осіб, добре поінформованих про загрози, які несуть екологічні руйнації, і наляканих ними, нічого не роблять для розв'язання екологічних проблем, покладаються в цій справі на Бога, ангелів-охоронців, політиків, учених. Екологічно-некультурному поведженню сприяє той прикрий факт, що руйнування природи не відчувається відразу. Воно, немов онкологічне ураження, непомітно накопичується і стає виразно-очевидним, лише досягнувши глибокого кризового стану.

У США та інших розвинених країнах неодноразово робилися різноманітні спроби посилювати «екологічний стимул» заохоченнями матеріального характеру. До прикладу, працівники, які не палять, одержують більшу заробітну платню; тим, котрі їздять на роботу громадським транспортом, щодня безкоштовно дають гамбургер і каву, тощо. Однак ефективність таких заходів досить низька. Необхідні інші, дійсно дієві засоби тотального розвитку екологічно-екзистенційної мотивації особистостей і соціальних груп усіх рівнів, радикального підвищення екологічної культури суспільства. Вони мають формувати екзистенційно відповідальне, культурне,

турботливе, дбайливе і долати утилітарно-захланне та безвідповідально-байдуже, нехлюйське ставлення до природи.

Ураховуючи окреслену вище користолобно-безвідповідальну психологію пересічної особи сучасного світу, перспективний початок такої радикальної світоглядно-екологічно-розвивальної психолого-педагогічної діяльності в Україні вбачаємо у формуванні економічно-утилітарного мотиваційного базису автентично-активної турботи про збереження природи і поліпшення екологічної обстановки мешканців гір та всіх інших природно-кліматичних ареалів із перспективним щодо рекреації, релаксації та оздоровлення потенціалом.

У багатьох країнах світу гірські масиви вже давно перетворилися з депресивних регіонів у квітучі ареали релаксації, рекреації, спорту, зокрема популярного гірськолижного, туризму, оздоровлення, лікування соматичних і невротичних розладів. Мешканці тих гір мають з розквіту цього всього неабиякі прибутки, принаймні постійну, добре оплачувану роботу, притім за вельми сприятливих для здоров'я умов. Тобто якість життя мешканців таких квітучих гір загалом досить висока. Виразний приклад - географічно й культурно близькі нам Альпи.

Наші Карпати мають вельми потужний потенціал щодо такого розквіту: м'який клімат і ландшафт, буяння зелені, ягоди й гриби в чудових хвойних та листяних лісах, казкове розмаїття трав і квітів на полонинах, одержані на них здорові молочні та м'ясні продукти, кришталєво чисті джерела і ріки – родюче поле для зеленого туризму, який стрімко набуває популярності, численні родовища цілющих мінеральних вод, здебільшого унікальних, високогір'я, придатне для створення гірськолижних трас усіх рівнів. Люди їдуть у Карпати саме за цього. Їх кількість прямо і безпосередньо залежить від чистоти тих природних ресурсів, до яких вони їдуть. Тобто ретельна, постійна, активна турбота, піклування мешканців гір про збереження і вдосконалення їх екологічного ресурсу – основний і найпотужніший, вирішально-визначальний засіб їхнього добробуту, забезпеченого, повноцінного життя, а відтак соматичного і психічного здоров'я, що інтегрується у стані загального благополуччя.

Незаперечні факти, що ґрунтуються на солідних математично-статистичних розрахунках, свідчать, що поліпшення екологічних умов праці і побуту людей перебуває у прямо пропорційній залежності від стану їхнього здоров'я як фізичного, так і психічного, що інтегрується у стані загального благополуччя – він тим кращий, чим ліпша екологічна ситуація не лише безпосередньо на виробництві, а й у місцевості, де вони живуть (ВООЗ). А це економічно вигідно працедавцям і всім платникам податків, адже здоровий працівник – працездатний, спроможний активно, ефективно, продуктивно працювати, не потребує витрат на лікування, соціальне забезпечення внаслідок постійної чи під час тимчасової непрацездатності тощо. Це – важливий складник економічно-утилітарних засад екологічного виховання.

Формування економічно-утилітарної мотивації збереження і вдосконалення рідної природи має бути основою, альфою і омеґою екологічного виховання горян. Вона є інтегральним концептом економічно-утилітарних засад екологічного виховання горян і мешканців усіх інших природно-кліматичних ареалів з перспективним щодо рекреації, релаксації та оздоровлення потенціалом.

На психологічному базисі економічно-утилітарної мотивації екологічно-культурної, активної природозахисної та природозберігаючої життєвої позиції можна й необхідно розвивати духовно-екзистенційне, автентично-відповідальне ставлення до природи. Психічною основою автентичних, (особистісно значущих) ставлень суб'єкта, його ціннісних орієнтацій, усіх утворень сфери спрямованості його психіки є, як відомо, синерґійно інтегрований комплекс емоційних переживань, пов'язаний з об'єктом цих ставлень, орієнтацій, спрямованості. Суб'єкт не переймається тим, що не викликає у нього відносно інтенсивних емоційних переживань, не хвилює його, до чого він байдужий. У ціннісно-орієнтуючих емоційних переживаннях, пов'язаних з екологією, представлена вся палітра емоцій і почуттів людини за виразного домінування тих чи інших з них у кожному окремому випадку.

Напевне, домінуючими емоційними переживаннями визначеної в цій статті парадигми екологічного виховання має бути модальне поле таких емоцій: занепокоєння-тривога-страх, викликані усвідомленням смертельних загроз, які несе глобальна екологічна криза, сум за вже загиблим, знищеним і тим, що невдовзі загине, буде знищеним у живій природі; любов до рідної природи як ключовий складник почуття етнічної ідентичності – емоційно-психічного базису патріотизму, що живиться вдячністю за всі блага та насолоди, які вона дарує, та вірою у її божественне походження. Отже, розвиток любові до рідної природи як істотної емоційної основи екологічної культури є необхідним і важливим аспектом не лише екологічного, а й патріотичного та християнського виховання.

Основний аксіологічно-екологічний зміст християнства, на який має спиратись екологічне виховання, полягає, на нашу думку, в таких положеннях: Бог створив земне життя – природу і людину (людське суспільство) з якоюсь невідомою людям (принаймні поки що), але благою метою, про що безперечно свідчать величні і прекрасні ідеали життя, запропоновані Ним людині: Істина. Добро. Краса. Віра. Надія. Любов. Людина покликана Богом активно утверджувати ці ідеали у своїй душі та у взаєминах з іншими людьми, у ставленні до природи і культури, долаючи зло, яке суперечить їм, спотворює, калічить, нищить життя – творіння Бога, яке Він любить. Отож особистість і суспільність, котрі прагнуть щиро вірити в Бога, жити згідно з Його ідеалами, мають «благословити перед життям», як вдало назвав таке ставлення Альберт Швейцер, в усіх його життєдайних, життєстверджуючих і тому прекрасних проявах – любити природу, охороняти, берегти її, дбати про неї не менше, аніж про людей, суспільство та культуру. Якщо люди знищать природу, вони знищать себе, вчинять омніцидне самогубство, що є тяжким гріхом.

Згідно з Е.Фроммом, віра в Бога - найбільш надійна світоглядна база задоволення глибинних екзистенційних потреб людини, яких він нарахував шість. Принаймні дві з них мають, на нашу думку, виразний екологічний зміст:

1. Потреба коренів – людина потребує почувати свою невід’ємність від світу та стабільність, надійність, міцність, безпечність середовища, в якому вона живе, свою захищеність у ньому. Це почування, за Е.Фроммом, подібне на почуття безпеки дитини, породжуване її симбіотичним зв’язком з матір’ю. Для широко віруючої людини і тієї, що прагне широкої віри, світ – творіння Бога-Отця, яке Він любить, захищає, рятує, про яке дбає, піклується і чекає такого ж ставлення до світу – до природи, культури, людей – він кожної своєї дитини – людини.

2. Потреба в системі поглядів та відданості – людині необхідна стабільна, стала система поглядів для пояснення світу, його складності, проблем, суперечностей. Ця система спрямовує людину в житті, визначає смисли, сенси, цілі її діяльності, поведінки, дій, учинків.

Величезний пласт психотерапевтичного матеріалу свідчить, що найбільш досконалою і потужною серед таких систем є щира віра в Бога, яка скеровує людину на любов до ближніх, до природи, культури – всього прекрасного, що є творінням Бога і його дитини – людини, що дає надію на вічне загробне життя в Царстві Істини, Добра, Краси, сповнює оптимізмом щодо перспектив земного світу і наснагою вдосконалювати його – вірянин впевнений, що з благословенням та підтримкою Бога люди здатні зберегти життя та цивілізацію на Землі і вдосконалювати їх згідно з християнськими ідеалами. Християнські засади високої екологічної культури мають бути вихідними концептами у створенні та функціонуванні високої екологічної культури не лише мешканців гір, а й усіх людей.

Вагомий потенціал розвитку емоційної бази духовно-екзистенційної, автентично-відповідальної екологічної культури особистості містять положення концепції психосоціального розвитку Е.Еріксона. Відповідно до цієї концепції, нащадки – діти, внуки і т. д., їхнє життя, здоров’я, благополуччя є для більшості людей, котрі їх мають, однією з найвищих, якщо не найвищою цінністю. Це ставлення властиве українцям, зокрема мешканцям Карпат. Турбота про нащадків – основна тема психосоціального розвитку особистості у другій, середній фазі зрілості – 26-64 роки життя [2, с. 208-209; 3, с. 67-69]. Тому формування усталеної стривоженої загрозою здоров’ю і життю, майбутньому нащадків, яку створюють руйнації природи, глобальна екологічна криза, що може перерости у катастрофу і завершитись омніцидом, – потужний чинник подолання утилітарно-егоїстичних мотивів нищення природи, екологічної байдужості та пасивності, стимуляції природозахисної активності.

Розробляючи цю тему у процесі екологічної освіти, просвіти, виховання, слід, зокрема, наголошувати, що нездатність турбуватися, піклуватися про нащадків, перейматися ними – головний психопатологічний прояв у фазі середньої зрілості, за Е.Еріксоном [3, с. 70; 2, с. 209]. Це один з основних виявів «кризи любові» - нездатності суб’єкта любити когось іншого, альтруїстично, самовіддано піклуватись про об’єкт цього почуття, що є сприятливим психологічним ґрунтом для депресивно-невропатичних розладів екзистенційного характеру – відсутності смислу життя, агедонії, апатії, абулії тощо. Найдієвіше лікування таких розладів – пробудження жвавої зацікавленості долею інших людей, нації, культури, природи.

На завершення наголошуємо, що необхідним і потужним засобом екологічного виховання, без перманентного впливу якого унеможливаються будь-які істотні формувально-розвивальні зрушення у індивідуальній і особливо масовій свідомості, є об’єктивне, добротне в психологічно-пропагандистському сенсі структуроване та інтерпретоване інформування через засоби масової інформації. Чому б їм не творити популярну концепцію прекрасного «писанкового краю», у який, згідно з планами голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації М.Вишиванюка, невдовзі має перетворитися наша область?

Основна сентенція-кредо житейської мудрості, здорового глузду: «Головне — здоров’я . Але ж наявні екологічні лиха вже відчутно б’ють по людському здоров’ю, а прогнозовані загрожують йому ще дужчими, величезними руйнаціями. Отже, в процесі екологічної освіти, просвіти, пропаганди, виховання варто апелювати і до такого роду фактів, вражати ними, викликаючи емоційний резонанс, що спонукає до природозахисної активності.

Висновки. З гір та інших перспективних щодо ефективної рекреаційно-релаксаційної діяльності регіонів має початись екологічне відродження та розквіт України.

Пильна турбота про екологію економічно вигідна мешканцям Карпат, є джерелом розквіту гірських масивів як зон рекреації, релаксації, туризму, насамперед зеленого, спорту, оздоровлення, лікування.

На розвитку економічно-утилітарної мотивації збереження і вдосконалення природи мають будуватись як економічна, так і екологічна освіта горян.

На цьому мотиваційно-психологічному базисі повинна вибудовуватись духовно-екзистенційна парадигма екологічного виховання, розвитку екологічної культури горян, універсальна щодо всіх верств населення.

Екологічна культура мешканців гір має справляти потужне позитивне враження на всіх, хто приїжджає в гори з метою відпочинку та оздоровлення.

1. Москалець В.П. Психологічні аспекти екологічної безпеки / В.П.Москалець // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Випуск 2. – Львів: Льв.ДУВС, 2008. – С. 82-95.
2. Москалець В.П. Психологія особистості / В.П.Москалець. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 262 с.
3. Erikson E. The life cycle completed / E.Erikson. – New York: Norton, 1982.– 140 p.